NAAKTE UITBEELDINGE

Van

Alle de vier Boeken

Der

BETOVERDE WEEREELD,

Uitgegeven door

BALTASAR BEKKER,

S. S. Th. Dr. Predikant tot Amsterdam.

Vertonende

Het Oogmerk van den Schryver, de Schikkinge van 't Werk, en sijn eigentlyk gevoelen daar in voorgesteld en voorgestaan; tot wechneeminge van vooroordeelen, en een kort begryp des ganschen Werx.

Ingesteld door den selfden Auteur.

t'AMSTERDAM.

By DANIEL VAN DEN DALEN,

Boekverkoper op 't Rockin bezyden de Beurs 1693.

President White Library
Received 1891

~~B 418~~
A. 6251
BK

BESCHEIDEN LESER.

NA datmen myne twee eerſte boeken der *Betoverde Weereld* in verſcheidene kerkelike vergaderingen van Kerkenraden, Claſſen en Synoden, ongeleſen heeft verfoeid, ende my daar over tegens eenmaal uitgeſproken en volvoerde vonnis dus lang van den Predikſtoel, en de gemeinſchap van des Heeren Avondmaal geweerd; ja ook de plaatſe die my toekomt in de kerken heeft ontſeid: ſo heeftmen allerhande middelen geſocht om ſulk doen te verſchonen, en daarom 't Boek noch achterna ſo quaden naam gegeven, dat vele meinen grotelix te ſullen ſondigen ſo ſy het leſen; ſelf ſulke die in kerkelike Vergaderingen d'yverigſte zyn geweeſt om Boek en Schryver te verfoeyen. Wat ſal ik doen, indien men my verkettert ſonder myne kettery te konnen noemen, of om een gevoelen daar ik al ſo vreemd af ben als ſy? als hen te bidden, datſe gaan in hun gemoed, beſien of dat geſteld is, om het gene ſy van my en myne ſchriften ongehoord en ongeleſen qualik ſpreken of gevoelen, voor de vuurſchaar van den groten Righter in dien dagh des algemeinen oordeels, op het ſeggen van de genen die het myne ſelf niet eens geleſen hebben, goed te maken; en ſelf ook offy wel bequaam zijn, om aan menſchen reden van hun ſeggen op te geven. Ten anderen, dat ſy ten minſten dit klein boexken ſonder ſchroom en met een onpartydig oog doorleſen. Sulx dan geſchied, wil ik het geerne aan hun verder oordeel laten, offy 't geheele werk het leſen weerdig achten ſullen: alleenlik datſe verder niet en oordeelen dan ſy leſen. Die anders doet, bedenke by hemſelven deſe leſſe van den groten

Meester Jesus, *oordeelt niet, op dat gy niet geoordeeld en werd.*

Indien dit schrift aan die kant sulken ingang niet en heeft: so dank ik God nochtans voor die besondere genade, dat ik my troosten magh aan duisenden, die door het lesen van mijn werk in kennis en godvrughtigheid gevorderd zijn, en welken dit sal strekken voor een kort Beright en Inhoud des geheeheelen werx, om alles kortelik by een te hebben, en so beide hun verstand en geheugenisse te versterken. Ook sal het selfde plaats des ganschen werx bewaren by sommige seer goede Vrienden, wien ik het anders na gewoonte vriendschaps halven schenken soude; also ik aan verscheiden anderen te seer verplight ben, door besondere behulpsaamheid, om my het een en ander toe te dienen, daar over ik my in dit werk geoefend hebbe; en sonder't welk het selve niet met so veel stukken, die ik daarin, en wel meest in't IV. Boek ga ondersoeken, soude zijn verrijkt geweest. Die't ganssche werk wil lesen, sal dit ook voor aan daar in geplaatst sien, ter Inleidinge, terstond na de Voorrede van't I. Boek. De twee laatsten, waaraf nu d'inhoud hier met een te sien is, staan, so God wil en wy leven sullen, tsamen binnen weinig weken uit te komen, zynde nu ontrent de helft daar van gedrukt. Ik ben self seer verlangende na't einde van't geheele werk en van dien onverdienden broedertwist, verwachtende dan voorts't uiteinde van den strijd mijns ganschen leevens in geruste saligheid. Dat zy alzo!

Amsterdam den 20. *May* 1693.

Pag. 28. in de 15. regel van onderen staat *Garnier*, daar moet staan *Grandier*.

NAAKTE UITBEELDINGE

Van den geheelen inhoud der vier Boeken, het oogmerk van den Schryver, en 't beleid daar in van hem gebruikt.

ALso de twee eerste Boeken van dit werk / voor af uitgegeven / seer veel allerhande oordeel hebben uitgestaan; uit oorsaken in de Voorrede aangewesen: so sal het niet ondienstig zijn / hier in 't kort den Leser klaar voor ogen te vertonen / wat het gene zy / dat ik eygentlijk in die vier boeken / die ik de Vercierde Weereld noeme / beoogd hebbe; op wat grond dat ik bouwe / en door welken wegh ik na de waarheid soeke. Want al is 't dat ik van dit alles duidelijk en onderscheidelijk gesproken hebbe / so in den ingang van het werk / als in de voorreden van het eerste deel: so sie ik evenwel / dat het niet genoegh geweest is / om de menigvuldige swaare vooroordeelen te verwinnen; aan welken niet soo seer de gemeene man / als wel de geleerden sich betonen vast te zijn. Al dacht ik dat in 't eerste niet / so kan ik echter achter na de reden nu wel zien. Te weten / dat de genen die buiten scholen en winkels / uit lust tot d' oefening der wetenschap en konsten sich begeven / doorgaans dype luiden zijn / wien 't niet en scheelt van wiense leeren / alsse maar wat leeren mogen: of so sy lust tot raritepten hebben; sy en bekreunen sich der mode niet / of die oud of niew is / maar beminnen de deugdelikheid der stoffe en de kunst van 't werk. Maar die op winkels zijn geweest / houden sich meer aan den trant die daar gehouden wierd: by den eenen meester maakte men 't werk dus / by den anderen so; in d' eene stad werkte men op dese / in d' andere op die maniez. En die geset is op de mode / sal dikmaals iet versmaden / al isset sijn gerief / al isser ook een koopjen aan; enkelik om dat het geen gebruik is. Alle niew is hem ten eersten vreemd / so lang als hy 't geen meester is; maar een weinig in de gewoonte gekomen zijnde / mishaagt hem 't ander / als te ouderwets. Met de wetenschap is 't eben so gelegen. Die op de scholen gaan / gewennen aan den trant die daar dan is; en schikken hunne oefeningen na die leest / waar op sy werken die den groorsten naam hebben / of hunder simelikheid wel meest

behagen. Voor desen is 't dan dat hy sich meest bloot stelt / die een hy man wil zijn / en geen zijde kiesen: maar noch meest / indien hy iet van voren wil onderzoeken / en ten einde van dien niet op een uitkomt met den gemeenen wegh. *Hinc illæ lacrymæ*; daar komt het onheil van daan.

Het gemeen gevoelen dat men van den Duivel sijne groote kennisse / en kraght en werkinge heeft / en van menschen die men houd dat met hem in gemeenschap staan: quam my allenxkens by dat licht dat ik met andere menschen van naturen hebbe / en door de Schrift versterkt en meer gesuiverd wierd / seer twijfelachtig voor; oft ik het / wel by 't licht bekeken / langer daar voor aansien moest of niet. Niet alleenlik was mijn twijfel of het waar was / maar ook of het der godvrugtigheid betamelijk was. En 't gemoed begon my self te dringen: ik moeste antwoorden aan de genen die my vraagden / ik moest weten hoe my by sulk volk / die so en so gesteld waren / te dragen: het was mijn amt / en het quam my dagelijx te huis. Daar van te spreken alsmen spreekt / en te doen gelijkmen doet; dat quam my meer en meer bes waarlijk voor: ende my daar tegen aan te stellen / of self ook in woord of doen van andere te verschillen; dat was een deels mijn meegaande aart niet / en daar by so had ik geenen grond. Des was my 't naaste / dat ik daar met ernst na socht / van waar dit algemeen gevoelen sijnen oorsprong heeft; daar na / wat van de waarheid zy. En overmits ik dus van voren, *à priore*, alles onderzoeke; ende niet van achteren, *à posteriore*, gelijkmen in de scholen spreekt: so kom ik eerder niet tot openinge van den Staat des Geschils / dan tegen 't einde van het I. Boek / waar in ik uit so veelerley gevoelens als de menschen dien aangaande ooit ter weereld hadden; eindelik de gene die noch heden plaats genomen hebben by de Protestanten / in het 22. hoofdstuk open legge / deselve in het 23. met d' andere gevoelens vergelijke / en in het 24. betone / hoe wy aan het onse zijn gekomen / en wat ons daar nu noch by houd. Ik onderzoeke dus den reghten oorsprong van het hedendaags gevoelen onder ons / in 't I. Boek; waar af ik dan vervolgens de onsekerheid en ongerijmdheid in de anderen tot op den grond ontdekke / en voor ogen stelle.

Ope-

Openinge van het I. Boek.

IN't eerste ga ik dus te werk. Eerst soek ik door de gansche weereld heen / waar dit gevoelen sijnen oorsprong uit gekomen heeft: en om dat te weten / sla ik tijden noch te plaatsen over. Ik merke / dat de sake die ik ondersoeken wil t'weeledig is: van den Duivel / wat hy aan hem selven weet of kan; en van Menschen / wat se door sijn toedoen weten of verrighten konnen. Doch dewijle 't dingen zijn die de Natuur te boven gaan / of immers dienen daar voor houd; ende also tot God behoren: so moest ik mede weten / wat gevoelen dat de menschen van de Godheid hebben; en de Geesten in 't gemein / het zy goeden of quaden; ook de Zielen van de menschen / (mede Geesten zijnde) afgescheiden van den lijve door den dood. Dit alles soek ik na / eerst in oude / en daar na in nieuwe boeken / van allerleye volkeren / godsdienst en gevoelen: die ik echter / so als nu de weereld is / in Heidenen / Joden / Mahometanen / en Kristenen onderscheiden wil.

Van de Heidenen beginnende / ga ik eerst tot de ouden / zijnde meest de Grieken en Romeinen / uit de griekschye en latijnsche boeken ons bekend; in 't 2. 3. en 4. hoofdstuk: want van andere volkeren en landen zijn seer weynig oude historien tot ons gekomen. Daar in vind ik / wat sy doe van God geloofden / en van de Geesten die geen God noch menschelijke Zielen zijn; als mede van den staat der Zielen na den dood: en wat voor middelen sy ook gebruikten / om door tusschen komen van de Geesten / te mogen weten en te mogen werken dingen die de Natuur te boven gaan.

Daar na tot dese tijden overgaande / doorsoek ik de geheele weereld in het Heidendom: eerst van Europa / in 't 6. daar na van Asien in 't 7. en 8. voorts in Africa in 't 9. en eindelijk in America in het 10. hoofdstuk van het self de boek.

Hier uit bevind ik nu / en betoon in 't 11. hoofdstuk / dat die oude (so als ook de hedendaagsche) Heidenen / sonder de Schrifruur / gedachten hadden van eene opperste Godheid / alles maghtig: doch met een van mindere Goden / by de Grieken meest al Daimones en Dæmonia, voorts ook Goden / ende heden by de Heidenen mede dus / en anders ook genaamd; die de Weereld elk hun deel regeeren / der menschen saken by en op den name van den Oppergod bestieren /

ende als Middelaars tusschen beiden zijn. Die ook omgang met de menschen hebben: en dat dese daarom saken de Natuur te boven gaande door deselve weten en verrighten konnen; welker eerste Waarseggers / en de laatste Toveraars genaamd zijn. Over sulx word alles / daar men geene reden mochte voorsaak af en wist / aan die Dæmones of Ondergoden toegeschreven.

De Zielen van de dooden worden by hen mede onder de Dæmones gerekend: en na dat sy wel of qualik op der aarden sich gedragen hadden / of na dat den menschen goed of quaad bejegent; aan den eenen dit / den anderen dat toegeschreven; en also die Dæmones of Ondergoden in goeden en quaden onderscheiden.

Van d'enkele Heidenen / die den waren God noch sijnen Dienst niet kennen / ga ik over tot de genen die de H. Schrift te bate hebben. Welker eerste zijn de Joden; die God langst gekend / en sijn Woord aldereerst in de schriften van't Oud Testament ontvangen hebben: en daar uit geleerd / dat de Zielen van de menschen wel onsterflijk / maar alsulke Dæmones of Ondergoden niet in wesen zijn; dat God alleen de Weereld door hem self regeert; ende niemant iets kan doen / of weten / dat de kraghten der Natuur te boven gaat / dan door God alleen. Maar ik merke daar beneven aan / so als't Jodendom tsedert Christus tijden is gesteld geweest / en op heden noch bestaat; dat het beelsins met het Heidendom vermengd / of ten minsten beblekt is: en dat daar uit mede onder hen vele bygelovigheden / Waarseggerijen en Toverplegingen ommegaan. In't 13. cap.

Daar op toon ik dat de Mahometanen / mede enen God gelovende / met geschapene Engelen / goeden en quaden / en den Duivel aller hoofd; doch voor Christus / en de boeken des nieuwen Testaments mede plaats makende / ende ondertusschen't Heidendom daar onder mengende: oversulx mede met sodanige gevoelens ingenomen / en tot diergelijke Wikkerijen en Toveroeffeningen geneegen zijn. in't 14. cap.

Van Joden en Mahometanen / als een tweederleije middelslagh tusschen't Heidendom en Kristendom / overgaande: so onderscheid ik dan de Kristenen / na dat de tijden waren; voor / en onder't Pausdom / en daar na. Dus bevind ik / dat den eersten Kristenen / na der Apostelen tijd / noch al min of meer van't Heidendom en Jo-

den-

dendom heeft aangehangen; 't welk allenxkens toenam / en ten laatsten met het Pausdom op het hoogste rees: so verre / dat den Engelen en Zielen der verstorvene menschen; maar voornamelik den Duivel al die wonderlike dingen toegeschreven zijn / die de Heidenen den Daimones en Ondergoden eigen maakten. in 't 15 -- 21. capp.

Tusschen beiden merk ik aan / dat in d' oude Kristenheid de Manieheen zijn ontstaan / die veel van 't heidensch weder invoerden / en den Duivel bijna Gode gelijk maghtig maakten: en dat hun gevoelen ongevoelig enig zaad / tot op heden / onder 't Kristendom gelaten heeft. in 't 17. cap.

Maar nu komende tot onse tijden / en de leere van de Protestantsche Kerken; waar onder ik beneffens d onse diemen Gereformeerde noemt / alle de genen die van 't Pausdam afgeweken zijn begrijpe: so bevind ik / dat hoe verder wy van 't Pausdom af wijken / hoe minder wy ook van die dingen houden / die hun opsight op den Duivel hebben. Doch dat sommige de gronden van de protestantsche leer / en haar onderscheid van 't Pausdom / na behoren niet beseffende; met den Duivel veel gereeder zijn / dan andere die daar wat meer op letten: om hem lichtelik alsulke dingen toe te schrijven / (en desgelijx den genen die sy ook geloven dat met hem gemeinschap hebben) welke de Natuur te boven gaan. 22. en 23. cap.

Daar uit besluit ik dan voor 't laatste / alles met een ander vergeleken hebbende / dat het gemeen gevoelē / 't welk noch heden onder ons in swange gaat / voornamelik af komstig is van 't Heidendom. Niet dat hen de reghte Kleden suiverlik te werk gestelt / tot die gedachten heeft gebracht: maar dat de Kleden qualik gebruikt of misleid / en met schijn van godsdienstigheid benevelt en bemanteld / sonder 't licht der H. Schrifture / die gedachten heeft gebaard / onderhouden en gevoed. Dat het ook de Kristenen uit de Schrifture niet eerst gehaald hebben / toon ik door die reden: dat de gene die de Schrift wel minst verstaan / van die dingen 't meest geloven: ende also reeds in dat gevoelen zijn / dat de Duivel sulken grote maght heeft / eer sy de Schrifture lesen; ten minsten / eer sy die eens onderzoeken.

Dies geef ik ook daarna den Leser in bedenken: of wy vele dingen dien aangaande op die wijse in de Schrift wel souden opvatten / indien wy niet alreeds te voren / en van kinds been af / met dat gevoelē

ingenomen / ende door gewoonte al bevestigd waren? Immers daar leit nu een voorvoordeel; men gelooft dat het so is: en dan valt het ons gereed / de Redenen of Schrifture tot behulp te nemen; en voorts te geloven / dat die ook so leeren. Te meer / also wy d' eerste uitleggingen der Schrifture / en verklaringe van saken daar in begrepen van die oude Leeraars hebben: van welken ik in 't 15. hoofdstuk aangewesen hebbe / hoe sy d' een meer / d' ander min / met verscheidene heidensche lessen en gevoelens ingenomen waren; welke so ten eersten niet gemerkt zijn / dat aanleidinge tot alsulke uitleggingen gegeven hadden. Dit is den inhoud van het 24. hoofdstuk en 't besluit des eersten Boeks.

Uit al 't voorseide is dan wel te sien / datmen dit deel van mijn werk niet so onnut moet achten / als het schijnt dat wel de meesten doen: mitsdien datse 't 1. Boek niet eens of naawelijx en raken / als Historisch zijnde; ende nemen 't al ten eersten opsight tegen 't tweede. Want so ik my enigsins op de timmering mijns eigenen gebows versta; het tweede is gegrond in 't eerste / volgens dat bewijs / dat ik by gevolg in 't 24. Hoofdstuk daar uit wettelik (so ik wel meen) getrokken hebbe. Is 't anders? dan magh ik met reden wel verwonderd staan / hoe dat niemant van so veele die mijn twede boek so vinnig lasteren / en het eerste laten voorgaan / tot op dese ure toe gemerkt heeft / immers weinige sich daar af ietwes hebbe laten blijken. 't Is al verloren werk watse doen / om het tweede boek te wederleggen / so sy 't eerste laten staan. Maar mijn oogmerk en mijne oyze niet beseffende / 't welk den waren onderzoekers van de waarheid eerst betaamt; mitsdien dat hen in het twede deel so veel dingen na de letter opgenomen tegen zijn: so tasten sy ten eersten daar op toe; als d' ongeoefende disputeerders / die 't Besluit (als hen meest tegen zijnde) ontkennen / en de Voorstellingen overslaan / daar 't Besluit nochtans op rust. 't Is ook niet wel gedaan / dat over d' eene helft mijns werks geoordeeld is / en niet gewacht tot dat het in 't geheel was uitgewroght. De tijd en hadde sulken haast niet eens: also ik geen tijd verloren soude hebben laten gaan / om d' andere twee deelen te doen volgen / en haddemen door veel gemaakte moeilikheid my daar in geen belet gedaan. Men kan so klaar niet sien / waar iemand eindelik na toe wil / so lang als hy noch maar ten halven wegen is. Nu sal de Leser alles by malkander / om't Lichaam eerst in sijne volle leden sien.

Ge-

Gemeen beright aangaande de drie volgende Boeken.

HEt tweede en derde Boek besta ik met een onderzoek der waarheid en der sekerheid van die gevoelens die men van de Geesten heeft / en van de Menschen die met hen gemeenschap hebben; te weten met de bosen: dat van de Geesten self in 't II. en van de bose Menschen in het III. Boek navolgens de verdeelinge van my in het begin des werks I. b. 1. §. 8. gemaakt. Hoe 't laatste Boek dan noch te passe komt / sal ik op 't einde nader seggen.

Belangende nu de maniere van verhandeling / die ik in 't onderzoeken van de sekerheid en waarheid deser dingen achtervolgens plege: so iemand op dit alles dat voorschreven is behoorlik lett / die sal wel haast bemerken / hoe men my t' onreghte nageeft / dat ik ene nieuwe stelling uit myn hoofd versiere / daar ik dan de Reden en Schrifture na buige; of dat ik de Reden tot een rightsnoer neme / om de Schrift daar na te schikken. Want de Leser siet wel / dat ik noch niet eens op sulken grond of stelling ben bedacht geweest / om daar op te bouwen: maar alleenlik onderzocht heb / overal / de ganssche Weereld / en den ganschen tijd des Weerelds door; waar de reghte grond van sulk gevoelen / als ik noch eerst onderzoeken wil / te vinden zy. Want dien moet men weten; salmen te reght oordeelen / of een gevoelen of gebruik op goede reden rust of niet. Nu en heb ik ook die veelerhande Heidensche / Joodsche / Mahometaansche / oude en nieuwe Kristelike / Roomsche en Omroomsche gevoelens / leeringen / en gebruiken / niet opgezocht: om die dus oft te so uit te leggen / of te verdedigen / of te weerleggen: maar om die te besien en te vertonen sodanig als se zijn; sonder daar myn oordeel af te seggen / of enig bewijs daar voor of tegen in te brengen. Welken ongemeenen arbeid niemant lichtelik sal ondernemen / dien 't niet om de waarheid is te doen. Ik ben dus verre dan noch sonder grond: die een Protestantsch Kristen ben; die noch Paapsch / noch Joodsch / noch Heidensch wesen wil; vind ik anders geene vastigheid / so laat ik varen al wat men van de Geesten in 't gemein / of van den Duivel in 't besonder seit.

Waar schoon ik den besonderen grond noch niet gevonden hebbe;

welken

welken my het Pausdom / Jodendom noch Heidendom / als sodanig aangemerkt / niet geben konnen: so heb ik echter eenen vasten bodem met die alle / en noch enen tweden met een deel van hen gemeen. Het eerste is de Reden / die allen menschen tot een licht verstrekt; so verr alsse suiver is / met vooroordeel noch hertstoghten niet belemmerd noch benebeld. Het ander is de Schrift / van God ingegeven: maar insgelijks suiver / in haar self; so van ons ingesien / als of wy nooit de Schrift gelesen hadden: ende also buiten alle menschelijk vooroordeel / van vertalinge uit het Hebreewsch en Griekisch / daar die oorspronkelik in beschreven is / en van d' uitleggінge der Leeraars / oud of niew. Dese twee staan d'eene onder d'andere niet: maar eigentlik nevens malkanderen. Het is van Filo den Jode erst bedacht / dat hy / genegen om de Schrift allegorisch uit te leggen; en met dat van Paulus / 't gene hy van Sara en van Hagar schrift / Gal. 4: 22. niet te vreden synde: dat onderscheid van Vrow en Dienstmaagd op de Schrift en Reden vraght; seggende daar voor bekend te zijn / dat de Filosofie en 't natuurlijk vernuft onder de Schrifture buigen moet. Zedert is dat spreekwoord in de monden onser Schriftgeleerden als bestorven / en na dat het Filo eens geseid heeft / als een baste regel in de Godgeleerdheid aangenomen.

Maar de waarheid is / dat de Reden voor de Schrift moet gaan; om dat de Schrift de Reden voor uit stelt: ik segge de gesonde Reden; aan welke sich de Schrift moet openbaren / en doen blijken datse is van God. Daar na staat de Reden nevens de Schrift; als van dingen sprekende daar de Schrift af / wijgt: en de Schrift staat nessens de Reden; also sy ons geheel wat anders leert / en dat het ondersoek van ons verstand niet onderworpen is. Eindelik so is 't nochtans / dat de Schrift boven de Reden is: niet als Vrow en Meestresse / (want sy ieder hare onderscheidene huishoudinge hebben) maar als ene die van hoger adel / en van groter middelen is: also ons God daarinne openbaart het gene nooit van menschelijk verstand begrepen was. 1 Kor. 2: 9. Nochtans gebeurtet wel / dat sy malkander op den wegh ontmoeten / ofte in een huis te samen komen; en also malkanderen de hand wat leenen: doch beyde als vreye luiden; alleenlik met dat onderscheid / dat de Reden als de minste / altijd eerbiedigheid aan de Schriftuur bewijst. Wanneer dan voord geseid /

seid / dat een Kristen sijn verstand onder Gods Woord moet gevangen stellen: dan word het verstand aangemerkt so als het is / met die benevelinge en besmetting die ons aankleeft; ende in aansien van die dingen welke boven ons begrijp zijnde / ons in Gods Woord geopenbaard worden / en te geloven zijn so als de Schrift dat seit / al begrijpen wy niet / hoe. Maar niet / dat wy 't so geloven moeten als 't ons de menschen voorstellen; met hunne vertalingen en uitleggingen / die op vele plaatsen seer verscheiden zijn. Gods Woord dan oorspronkelik aangemerkt / so als 't van God is afgekomen / ende noch van geenen menschе dus of so verklaard: en de Reden / niet so als ons die eerst aangekomen / en met vooroordeelen en herstoghten belemmerd is; maar daar af gesuiverd door den selfden Geest / die de Schrift heeft ingegeven. Dat zijn de beide grondbeginselen van oprechte kennisse in natuurlike en geestelike saken.

Doch daar in is echter noch dit onderscheid: dat de Reden is de grond en regel van de kennis der natuurlijke dingen: van welke de Schriftuur niet handelt om ons te leeren / maar daar af alleenlik spreekt / als van dingen ons in hunnen aart bekend; om daar af behalven 't burgerlijk / ook een goed gebruik in 't geestelijk te maken. Maar in saken van de saligheid is Gods Woord alleen de grond en regel van geloof en leven; sonder dat de Reden iets daar by kan doen / of daar af neemen of veranderen: dan sy heeft nochtans hier tweederley gebruik. Het eerste is / dat sy de Schriften proeft / die men seit van God te zijn; offe uit de kennisse die de mensch natuurlik heeft van God / de merktekens van die godlikheid vertonen: en daar na / datse uit den sin der woorden moet verstaan / wat het zijn voor leeringen / die ons daar in ter saligheid beschreven staan.

Daar by komt dan noch / dat Schriftuur en Reden in malkanders saken onderlinge hulpe aan malkander bieden. Want so de Schrift op geen natuurlike wijse van natuurlike dingen spreekt; also sy echter nooit en liegt: so moet de Reden leeren / hoe men daar de Schrift / na vereisch van de natuur der saken / sal verstaan. So is 't met de beschrijvinge van den loop en 't licht der Sonne in den 19. Psalm; en diergelijke plaatsen zijnder veel. Of komt ons in de Natuur iets voor / daar ons eigene onderbindinge ontbreekt / om daar af te oordeelen; en 't op de geloof weerdigheid van iemants beter we-

ten aan komt: so kan ons de Schrifture somwijlen ook van sulke saken iet berichten. Sodanig is de vroege en spade regen, in het Joodsche land; Jer. 5: 24. de seldsaamheid des regens ofte onweers in die landen in den oogst; 2 Sam. 12: 17. en de kracht van den ooſten wind op de kusten van Asien en Palestina / in de middellandsche Zee; Psal. 48: 8. en diergelijke meer. Doch 't voornaamste is; dat ons self de Schrift van saken de Natuur belangende onderricht / die te verre van de reden of zijn oogse te bereiken. Sodanig is 't begin van alle dingen / door Gods onmiddelijke scheppinge uit niet / en besonder van den mensch: als mede d' oorsprong van de duisterheid / en verkeertheid / die de Reden of 't Verstand / in so verre als het noch gesond is / aan sich self bespeurt.

Dit zijn de algemeene gronden die ik onderstelle / in dier voegen dat se niemant / van wat sonderling gevoelen hy magh zijn / my ernstelik betwisten sal: waar op ik na de waarheid van die dingen ondersoeke / daar ik in 't eerste Boek getrouw verhaal van doe / wat allerhande menschen daar van seggen en gevoelen. Maar geen besondere gronden heb ik voor my selven uitgedacht: veel weiniger dat ik de Reden of Filosofie boven de Schrifture stelle. Maar die slechts myne schriften leest gelijk 't behoort / sal daar het tegendeel so klaar bevinden als den dagh. Ik bemerke dit geschrift / gelijk ook dat van de Kometen / daar ik de self de oorze volge / (wonder dat men 't daar niet heeft gesien) tweeledig aan; eensdeels tot de Natuur / anderdeels tot de Schriftuur behorende. Ik begin derhalven van de Reden / als de minste; om in de Natuur te soeken / als in de laegste schole / wat ons die toch suiverlik van God / van de Geesten / en besonderlik den Duivel / leert. Want mitsdien dat de Heidenen so veel met de Geesten op hebben; ende nochtans uit de Schrift / die sy niet en kennen / daar af niets te weten zijn gekomen: so had het reden / dat ik ondersochte / wat daar af op ware Reden is gegrond: en daaruit opgenomen / of van elders aangenomen moeste zijn. Maar de wijl het weinig is / het gene ik na een grondig onderzoek so diep als ik konde komen / daaruit hebbe konnen halen: so ben ik (als in d' onderschool nu uitgeleerd) met het 8. hoofdstuk van het II. deel / tot de Schrift / den hoogsten Meester / opgegaan. En gelijk ik in de 7. eerste kapittelen / in de Natuur verkeerende / de Schrift geheel daar buiten late; om te beproeven / hoe verre 't menschelijk ver-

verstand / sijne kraghten inspannende / door sich self alleen kan kamen: also laat ik ook de Reden staan / so haast als ik in 't heiligdom van Gods onfeilbaar Woord getreden ben.

Wel te weten: ik laat de Reden staan / so verre als sy ten grond of regel strekken soude / om de Schrift uit te leggen: maar niet als een middel om't verstand der Schriften na te speuren; want dat mogt ik niet doorby. Sonder de Reden of 't Verstand mede te nemen / soud ik maar een beest by God zijn; die tot geen beesten spreekt / maar tot redelike menschen. De Reden kan alleen in hare saken voortgaan / sonder de Schrifture: want de weetenschappen en de konsten worden uit de Reden / ende door de Reden nagespeurd; dat is / de menschе stelt daar in sijn eigen verstand te werk / en heest daar toe geen onderrigting uit Gods Woord / en hy behoeftse niet. Maar tot hoger saken / die Gods wille tot der menschen saligheid betreffen / is de Schrifture van noden / als de grond waar op de sekerheid berust: Doch de Reden moet hier mede gaan / om / onder het geleide van Gods Geest / den sin der Schriften te verstaan. En so moet ik dan mede / in dat tweede ondersoek des tweeden deels / daar de sekerheid der kennis op de Schrifture alleen aan komt / de Reden echter so ver mede nemen / datse my helpt ondersoeken wat de Schrift ons seit. Niet so als ik begrijpe dat de saken zijn: maar ik moet nochtans begrijpen dat de Schrift seit / dat het so is; al en begrijp ik niet / hoe dat het is.

Maar hier ligt wel meest de knoop: elk roept vast dat de Schrift het seit / om dat hy 't self also verstaat; en dan valt hem die sin gemakkelik toe / (wanneer het meer als op eene wijse kan verstaan worden) die met sijne bevattinge best over een komt. Of hy heeft / sonder genoegsaam onderzoek / een gevoelen aangenomen / waar af hy nader uit de Schrift wil onderwesen zijn: so helt hy dan reeds na die kant / en kan die schrift met schijn daar heen getrokken worden / waar over 't onderzoek dan valt / hy doet daar toe sijn best. Dus meent hy dan / dat hy nu self de Schrifture tot bewijs van sijn gevoelen heeft / om dat die schijnt te seggen 't gene hy wil datse seggen sal. Gelijk wy sien / dat de pleiters beidersijds de wetten also verklaren / die sy achten dat voor hunne sake zijn; also oplossen die hen worden voorgeworpen / dat sy altijd schijnen regt te hebben

Maar nu is 't gemeene seggen / dat ik self so doe / als elk een in

anderen berispt. Maar de waarheid is / dat sy die my dit nageven daar aan selve schuldig zijn: en datse my so vele plaatsen anders siende uitleggen / dan sy door eigenheiligheid tot den gemeenen sin gewoon zijn te doen; terstond in de gedachten komen / dat die verandering in my uit gelijke oorsaak moet ontstaan. En dit is de ware reden / waarom datse seggen / dat ik de Schrifture verdraaije. 't Is de Schrifture niet die ik verdraaije; maar hunne uitleggingen / daar ik niet aan gebonden ben. Neen: maar ik hebbe / seggense / ene onderstellinge die valsch is; en daar na schik ik dan de schriftuurplaatsen / om die so te doen verstaan / als met mijne valsche stellinge over een komt. Hoe behandel ik de H. Schrifture dan / dat ik die so daar na schikke? Van ieder stuk is 't nodig dat ik wat bescheidelijker spreke.

Mijn grond dien sy seggen dat ik onderstelle / is / dat een geest op geen lichaam, of op andere geesten sonder lichaam werken kan. Dit is de gemeene sang / dat seit Bekker: en het word so sterk geseid / dat het bynenden self geloven: want het komt my nu noch alle dagen door. Dit is al wederom een sterk voorvoordeel / dat d' een van den anderen overneemt / en daar mede sich begeeft aan 't lesen van mijn Boek. Niet geheel / van voren tot achteren / gelijk 't behoort: maar hier wat en daar wat; insonderheid op sulke plaatsen / daar d'een den anderen op wijst / als zijnde de gene daar ik over de werkingen der Geesten disputeere. Maar van de genen die met opmerkinge mijn werk doorleesen hebben / heb ik seer weinige gevonden die 'er dat van seiden; dan wel (gelijk het waar is) het tegendeel. Ik beroepe my op alle die 't doorlesen hebben / datse my eens tonen sullen / waar ik stelle / en dat als den grondslagh mijns gevoelens van den Duibel / dat een Geest op geen lichaam, noch op andere geesten werksaam is. Van waar komt dan evenwel dat seggen / dat so sterk en algemeen is / en daar de meeste twistinge uit ontstaat? Uit het vast en algemeen voorvoordeel / daar de gemeene uitlegginge der Schriftuurplaatsen in desen op berust: dat een Geest als geest; en daarom te meer dewijle hy een geest is, op alderhande Lichamen, en op andere Geesten sonder lighaam werken kan. Hier van eisch ik nu bewijs: en om dat hen die eisch seer onderwacht en ongewoon voorkomt / daar sy nooit seer op bedacht waren; so nemen sy dat voor ontkennen. Maar eer ik mede sulken grond vast stelle /

daar

daar gemeenlik niet aan getwijfeld word: so onderſoek ik eerſt de reden / daar ſy ſulk gevoelen ſelf op beſtigen / of zouden moeten bouwen / na 't begrijp dat ſy van de Geeſten hebben.

Ik ſegge / na 't begryp dat ſy van de Geeſten hebben. Want het zy datſe den aart derſelven / na den ſtijl van Des Cartes / netter dan wel andere van een Lichaam onderſcheiden; of datſe grovelik iet lichamelijx aan deſelve toepaſſen: beidegaar nochtans komenſe daar op uit / dat ſy de werkſaamheid na buiten / het zy op geeſten of op lichamen / onder 't eigen weſen van de geeſtelike natuur begrijpen; ende in het denkbeeld ſluiten / datſe daar af maken. Waar door ſy ook het Lichaam / in plaats van het als een noodſakelijk / of ten minſten bequaam werktuig van den Geeſt aan te merken; veel meer als tot hinder achten te verſtrekken / aan de vrije en kraghtige werkinge van de geeſtelijke nature. Hier van is 't datſe verſcheidelik tegen my roepen: d'een dat de Carteſiaanſche Filoſofie my verleid heeft / en datter dit de vrught af is; om ſo die Filoſofie ſwart te maken: d' ander / die met dat ſelfde voorvoordeel / echter Carteſiaanſch geſind is / ſegt dat ik de Filoſofie van Deſcartes niet verſta. Doch wat ik verſta of niet / ik ſpreke tot verſtandigen: laat die voordeelen wat ik leere.

Beſondere Openinge van het II. Boek.

Ik houde deſe order in mijn II. Boek / dat ik eerſt met de uiterſte ſorgvuldigheid de reghte waarheid onderſoeke / en dan 't beſluit op make / 't welk uit de vijf laatſte hoofdſtukken beſtaat. Dat onderſoek begin ik met de Reden / die my daar mede tot aan 't achtſte hoofdſtuk beſig houd; in d' overige 23. niet dan loutere Schrifture.

't Begin van alles ſtel ik in de onderſcheidinge der namen; voor af bepalende / om misverſtand te mijden / wat door Geeſt en Lichaam te verſtaan zy. Dit in 't 1. hoofdſtuk. Daarna in 't 2. daar ſpreek ik van GOD: niet alleen bewijſende / dat het gene wy daar door verſtaan niet meer dan een is; maar ook dat de minſte gemeenſchap des weſens tuſſchen hem en 't ſchepſel niet en is. Spinoſa ſpreek ik reghtsdraads daar in tegen; en veel meer dan iemant ooit gedaan heeft: alſo men de manier en kraght van werkinge der Geeſten die geſchapen zijn / uit Gods alderbolmaakſt en onbegrijplijk weſen gewonelik beweeren wil. Dit ſnijd ik ganſchelik af: als een ſtuk dat

ons in desen meest doet dolen. En daarom hechten by my de bewijsredenen niet / van Gods natuur genomen; om te betonen wat een Geest / die sijn schepsel is / en niet meer dan den naam met hem gemeen heeft / werken kan. Uit Gods uiterste volmaaktheid bewijs ik dan verbolgens in 't 3. hoofdstuk / datter altoos sulke Geesten / als de Heidenen voor Goden en Middelaars der menschen by de hoogste Godheid houden / niet en zijn: om dat de redenen / die sy tot dat geloof uit Gods volmaaktheid halen / met Gods volmaaktheid strijdig zijn.

Die verstierde Geesten aldus aan een kant gestelt / so kom ik tot de geenen die wy sekker weten datter zijn: te weten onse Zielen / zijnde een deel van ons / en also door eigene bewustheid best bekend. Hier van handel ik in het vierde hoofdstuk: en bewijse op het beste dat ik kan / d'onsterflikheid der selve / en datse binnen 't Lichaam ook bestaan. En dit haal ik by my selven uit twee gronden op: uit de Reden en uit de Schrift; also de Ziel door beide wegen ons bekend moet zijn. Door den eersten uit bewustheid en bevindinge; en door den anderen / dewijl het van den stand der Zielen na dit leven is / daar ons Gods Woord voornamelik van onderright. Doch in dit deel myner verhandeling / daar ik alleen met de Natuur te werke ga / breng ik de Schrift niet by: in 't volgende en vond ik het niet nodigh; om dat het daar een stuk is / daar een Kristen vast op gaat / en dat voor onderstelt / wanneer hy 't stuk betwisten wil / dat ik behandele. Maar wat daar buyten van de Menschen / en allereerst in 't Heidendom versonnen is / dat verwerp ik altemaal / als bygelovig en verdicht: en sulx in't vijfde hoofdstuk. Dus hebben wy dan sekerlik vernomen sulken Geest die waarlik is / een Lichaam heeft / en met en sonder Lichaam leeft; so wel als d'andere verworpen / die al de weereld valschelik gelooft.

Maar buiten die gevoelens van het Heidendom / so horen wy nochtans van Engelen vermanen; waar aan sich niet alleen de Kristenen / maar ook de Joden en Mahometanen houden. De vraag is / of men door de blote Reden weten kan / dat alsulke Geesten / geen eigen lichaam hebbende / in wesen zijn. Daar af betoon ik nu in 't 6. hoofdstuk / dat wy met ons verstand / sonder behulp der godlike Schrifture niet verder komen kommen / als om de mogelikheid daar af te sien; maar niet / datser sekerlik zijn. Om die re-

den

den bond ik ook in 't eerst niet nodigh / na de werkingen sulker Geesten op lighamen / of op andere geesten / onderzoek te doen; dewijle 't spotterijk schijnt / met het doen van sulke schepselen sich te bemoeyen / die men niet eens weet of wel in de weereld zijn. Waarom ik ook by den eersten dzuk maar alleenlijk met een beers / dat nu 't §. 7. in't 6. hoofdstuk is / iets daar van als in 't voorbygaan hebbe aangemeld. Siet so verre is 't van daar / 't geene nochtans alle man bast so opneemt / dat ik mijn werk soude gemaakt hebben om de werkingen der Geesten, op de lichamen en andere Geesten te looghenen: en noch verder / dat ik op die ontkenning alle mijne uitleggingen der Schrifturplaatsen gronden soude. Maar na dat men my geduriglijk daar over so gequeld heeft: wierd ik eindelijk te rade / by 't herdzukken een geheel capittel tusschen 't 6. en 7. in te voegen: dat nu dan het sevende / en het sevende het achtste is / en so voort aan. Daar in mein ik dan te tonen / dat het bewijs dat men daar van geeft / niet te passe komt / en dat het hier aan waar bewijs ontbreekt. Doch dit al / so veel als de Natuur betreft / en de menschelijke sieden / sonder hulpe van Gods Woord / begrijpen kan.

Daar ga ik dan na toe: en bemoeye my verbolgens met de sieden niet / maar enkel met de Schrift. Eerst soek ik dan na sulke Geesten / als geseid is / in de Schrift: en binde dat die ons deselve onder desen Naam van ENGELEN betekent / die hunnen dienst van Gods wege ontrent d' andere schepselen / maar niet hun wesen te verstaan geeft. Des verhaalt ook de Schrift der selver Oorsprong in de schepping niet / noch hoe die af val zy geschied / waar door een deel derselver al in 't begin van God verstoten zijn: Nochtans stelt sy 't beide bast. Dit verklaar ik in 't 8. en 9. kapittel.

Ik soek dan verder uit de Eigenschappen en Werkingen, hen in de Schrifture toegeschreven / te vernemen / hoedanig hunne eigenlike natuur / en vermogen ontrent andere Schepselen / het zy geesten of lichamen / zy. Doch daar in komen my de schrifturplaatsen / die daar van meldinge doen / niet anders voor / dan de gene die aan sommige menschen / als Profeten en Apostelen / toeschryven 't werk dat sy gedaan hebben / in de bedienenge van Gods Wonderwerken: waar uit / als derselver eigene krachten te boven gaande / men van hunne eigentlijke nature geen besluit wil maken. Also ook mijns er achtens uit die andere van de Engelen niet. Dit is in 't 10. en 11. hoofdstuk.

't Gene

't Gene uit den Naam of Oorſpronk / moght uit de Eigenſchappen en Werkingen niet kan vernomen worden / dat ſoek ik verder in de Ordeningen, die der veel in't 12/ 15/ en 19. hoofdſtuk des I. Boeks vermeld zijn. Doch bevinde daar van anders niet / dan dat goede en quade Engelen elk hun hoofd hebben: en dat de Prince der goede Engelen MICHAEL, en der boſen DIABOLOS, ('t welk wy ſeggen / DUIVEL) genaamd is. Dit in 't 12. cap.

Doch daar mede geef ik 't noch niet op: maar overmits de Schrift op verſcheidene plaatſen enig beſonder Bewind aan d' Engelen toeſchrijft; ſo onderſoek ik die alle / hoe 't ſich daar mede toedraagt. En dat eerſt van de goede Engelen in 't gemein / in 't 13. cap. die de Schrift verſcheidemaal ten voorſchijn brenght; en dat altijd in goddelijke openbaringen aan ſijn gelovig volk / of in d' uitvoeringe van ongewone wonderwerken en Gods oordeelen aan de menſchen; om die te ſtraffen of te verloſſen. Doch die alle komen my / na gedaan onderſoek niet anders voor / als de heilige mannen in Gods dienſt en wonderwerken / die ſy door geen eigen kraght en deden; en overſulx en vind ik mede daar in niet / waar uit men van de eigene kraght en werkinge der Engelen verſekerd onderricht kan zijn.

Vervolgens ga ik de voornaamſte plaatſen wat beſonderlijker onderſoeken; en ſo van die mannen ſpreken / die met hun drie aan Abraham / en twee daar van aan Lot verſchenen zijn: Gen. 18. en 19. en die hiſtorie naawkeurig overwegende / en met andere leerſtukken uit de H. Schriften vergelijkende; ſo bevind ik / dat die Engelen, dat is Geſanten / mannen waren / gelijkſe hieten. Niets evenwel vaſtellende / wat door den Engel van Gods aangeſighte, die Iſrael door de woeſtijne heeft geleid / Exod. 23. en d' Engelen door welken God de Wett op Sinai beſtelde / te verſtaan zy: zo geef ik eenige bedenking en op / uit vergelijkinge van de plaatſen der Schrifture / die de maniere van die godlijke leidinge des volx in de woeſtijne melden. in 't 15. kapittel.

Ik ga verder / onderſoekende het gene in de Schrift van Engelen geſproken word / als opſight hebbende over ſekere Perſonen / Volkeren en Landen: ende alles onderſocht hebbende / beſluit ik dat het gene vele veelſins daar af ooit of ooit geſchreven hebben / in de Schriften niet gegrond is; om dat ſe op die plaatſen / daar men ſulk gevoelen uit beweeren wil / niet anders dan figuurlijk ſpreekt.

Van

Van de goede Engelen overgaande tot den Duivel, en de voordere bose Engelen: also die naam so wel aan bose menschen als aan dien bosen Geest gegeven word / ja den menschen aldereerst gegeven is; als zijnde anders niet te seggen dan een lasteraar: so ondersoek ik / op wat plaatsen men gevoegelijk dat hoofd der bose geesten / of wel bose menschen kan verstaan / in 't 17/ 18/ 19. kapittel. Maar in 't ondersoeken van de plaatsen die men doorgaans op den Duivel past bevind ik / dat in sommige van die 't woord Satan of Diabolos, in andere het meergenoemde Daimoon of Dæmonium staat: en dan noch verscheidene benamingen voorkomen / op verscheidene plaatsen der Schrifture / diemen gewoon is op den Duivel toe te passen. Des ondersoek ik dan met alle neerstigheid / watdaar van wesen magh. Besonderlik den Val des eersten / en de Versoekinge des tweeden Adams; van welke beiden ik in 't 20. en 21. hoofdstuk spreke. Andere plaatsen / daar de Satan in genoemd word komen my wat anders voor; van welken ik in 't 23. 24. 25. hoofdstuk handele. Ik handele daar na van *Dæmonia*, en die men noemt Besetenen, in 't 26---30. hoofdstuk: en eindelik de plaatsen daar noch Duivel noch Dæmonien, maar geheel andere namen staan in 't 31. kapittel.

Also dan het voornaamste werk / den Duivel in de Schrifture toegeschreven / in den Val der eerste menschen / en den strijd des Saligmakers in de Woestijne word gestelt: so maak ik daar mijn werk wat nader af; om te sien / of daar uit de kraght en wijse van des Duivels werking ontrent den Mensch kan worden nagespeurd. Doch bevind het verhaal van 's menschen val by Moses / so voor een gesprek met ene Slange uitgebeeld: dat daar in niets geseid word / waar uit men magh besluiten / dat de Duivel self onmiddelik op 's menschen Ziel en Lichaam werken kan. Daar laat ik het daar by. Want die hier seggen / ja: want hoe hy anderssins den mensche tot den val gebraght kan hebbē: die maken sich dan schuldig aan dat gene dat sy my te laste leggen: als / dat se reden willen hebben / en ook geven / hoe 't geschied zy; of die hen dat weigert / niet geloven dat hy het gelooft. De vermaarde Voetius spraak daar van by na als ik. In 't 1. deel sijner Disputatien sprekende van den Val der Engelē: p. 915. so seit hy Op de vrage, *Waarom*, en *op wat wijse*, kan men so niet antwoorden, of daar blijft altijd wat over, dat ons kleen verstandje in dit le-

ven niet begrijpen kan: niet meer dan over de wijse hoe de Duivel Eva heeft bedrogen.

De Verſoekinge des Heeren dooꝛ den Duivel onderſoekende / ſo ſta ik toe / dat die Verſoeker is de boſe Geeſt: gelovende nochtans / datmen den letterliken ſin magh houden / indien men ſtelt dat een boosaardig menſche daar ſo wooꝛd genaamd. Maar van den boſen Geeſt verſtaan / betoon ik / dat d'hiſtorie na de letter genomen zynde / verre van bewijſen 't gene daar in wooꝛd geſocht / veel eer het tegendeel daar uit te halen is. Maar aangeſien datmen dan wil / dat ik ſal ſeggen / hoe ik 't ſelf verſta: ſo neem ik het booꝛ een Geſighꝛ. Schultetus, die beneffens Voetius een medelid van 't nationaal Synode tot Dooꝛdꝛeght is geweeſt / ſeit het ook in ſijne *Exercit. Euang.* Lib. 11 cap. 3. aldus. De vraag is, of dit in der daad alſo geſchied zy, of in een Geſight? En hy antwooꝛd / Wel te weten, in een geſight: gevende dan in 't verbolg daar enige reden af; die ik nochtans ſo kraghtig niet en vooꝛdeel als de mijne.

Men heeft geen reght / van my te eiſchen dat ik op deſe en andere plaatſen van de Schꝛift / daarmen gemeenlik groot bewijs uit meent te halen / booꝛ dat gevoelen dat ik hier in twijfel trekke; deſelve juiſt in alle deelen ſal verklaren / hoe ik ſe ſelf verſta: inſonderheid dat van den Val der eerſte menſchen in het Paradijs / en dit van de Verſoekinge des Heeren inde Wildernisſe. Want mijn oogmerk en was daar anders niet / dan ſlechs te onderſoeken / of daar in / ſo als het na de letter wooꝛd verhaald / de kraght lagh van 't bewijs / tot ſulx als men daar uit beſluiten will; dat is / de liſt en kraght des Duivels / om te werken op den menſch. De ſaken ſelf uitvoerlik te verhandelen / vereiſcht wel een beſonder boek / 't welk ik daar af ook niet beſchꝛoomd ben uit te geven / wanneer my God daar toe den tijd verleenen will.

Op andere plaatſen der Schꝛifture / toon ik booꝛ een grondig onderſoek / dat daar geen boſe Geeſt / maar boſe menſchen; of Gods werk ende niet des Duivels in verekend zy / hoewelmen die gemeenlik ſonder twijfelinge op den Duivel paſt. Beſonderlik dat het een menſche was die David pooꝛde om het volk te tellen / in 't 22. kapittel: en in het 23. dat het verſtand van Michaël en van den Duivel daar hy mede twiſtede / op heden ongewis en duiſter is /

ſulx

sulx alle Schrijftgeleerden hier bekennen; en dat het daarom mede niet bewijst: insonderheid / indien men stelt / als sommige geleerden toestaan / dat die Duivel maar een mensche was. Den waarseggenden Geest Hand. 16. betoon ik dat met geenderlepe reden op den Duivel word gepast; in 't 24. hoofdstuk. Self die beroemde plaats van Job / die elk gereed heeft om de maght des Duivels te bewysen / omstandiglik ontleed / betoon ik / dat den Duivel 't allerminste werk niet toeschrijft in de plagen / die den vromen man door Gods besondere voorsienigheid getroffen hebben. Des Satans buistslagen aan Paulus stell ik / gelijk den twist met Michaël / dat als onseker geen bewijs en geven. En dit in 't 25. kapittel.

Nu aangesien dat doorgaan de Besetenen tot een bewijs van 's Duivels groot vermogen op den mensch genomen worden / en dat men in de Euangelien so veel van bose Geesten / door den Heere Jesus uitgeworpen leest: so breng ik vijf hoofdstukken toe met sulx ten grondigsten te ondersoeken. Bevinde dus / dat nergens 't woord *Diabolos*, waarvan wy seggen Duivel, maar altijd *Daimoon* in sodanige geballen word gebruikt: in't 26. hoofdstuk. En dat het de gewoonte was / de swaarste siekten / sonderlinge die van 't hoofd den Daimons toe te schrijven / of die so te noemen / in't 27; dat Christus de gewoone spraake nooit veranderde / noch alle dolingen terstond weerleide / in't 28; en dat also 't uitwerpen van dæmonia (niet eigentlik van Duivelen) was ene wonderkraghtige geneesinge van ongeneeselike qualen. In't 29 en 30 kapittel.

Daarna gekomen tot die plaatsen der Schrifture / daar de naam van Duivel, ofte Satan, noch van Dæmon self niet staat; maar Overste der weereld, en der maght des luchts, Vorst deser eewe, Overheden, Maghten, Geweldhebbers, en so voorts: ik toone datter niet de minste reden is / om die den Duivel toe te passen; maar dat de stijl van spreken in de Schrift ons leid / om seker slagh van menschen by die namen te verstaan.

Uit alles dat my door dit onderseek gebleken is / bevind ik my genoodsaakt te besluiten: dat de Schrifture / sonder voorvoordeel in den grond besien / aan den Duivel sulken maght en werkinge niet toeschrijft / als Oversetters en Uitleggers / door af met dat gevoelen ingenomen / in hem erkennen. Dit werk is my in waarheid hard

en moeijelijk gevallen: also ik seer ongaerne mannen van beroemde gaven tegenspreke / of d' Oversetters berispe; daar by wetende / dat de menschen doch altijd meest achten die sy niet gekend hebben / en dat een Profeet also weinig geacht is in sijnen tijd als in sijn land. Hadde derhalven in 't begin ook voorgenomen / de meeste Schrifturplaatsen voor by te gaan / daar ik my genoodsaakt vonde van de gemeene uitlegging af te wijken. Maar siende dat myn werk dan kreupel voor den dagh komen soude / ende my die so bekende plaatsen namaals tegengeworpen worden; daar ik dan evenwel op antwoorden moeste: so heb ik my self daar in verwonnen / dat ik / regt door zee gaande geenen slagh ontweken ben. Ondertusschen sal my niemant aanwijsen / dat ik enige der schriftuurplaatsen uit den grond der Reden of des natuurliken verstands / of van enige myne onderstellinge / (so als men seit) dat een Geest op een Lichaam of op andere geesten niet en werkt / heb opgelost. Ik hebbe daar in geen andere dan gewone middelen gebruikt / die de taalkunde leert: oversulks is geen beschuldiging onregtmatiger / dan de gene diemen my in desen doet.

In gevolge van dit alles: die dingen / welke voorgaans van des Duivels groot verstand / en magt en werkinge / van sijn spoken door de weereld / van sijn meesterschap / en van sijn Koningrijk / als tegen dat van Christus aangesteld; met den ganschen draad der H. Schrifturr / de gronden onser Godgeleerdheid / en de regelen van een godsalig leven vergelijkende: so besluit ik verder / dat sulks alles niet alleenlik daar in niet gegrond; maar ook wel duidelik / (wanneer men wel op de gevolgen let) daar tegen strijdig is. En hier isset dat ik eerst begin te disputeeren / ende voorts uit redenen / so van Schrifturr als Reden iets te sluiten: na dat alhet voorgaande / so van Schrifturr als Reden / heeft gediend tot onderzoek van sulke middelen en wegen / waar door men aan het regt verstand der saken / die den Duivel eigentlik betreffen / soude moeten komen. Het is dan niet te doen met dit of dat geschil over 's menschen val / de Engelen die Abraham verschenen zijn / die met Jakob worstelde / de versoekinge des Heeren in de wilderniss / den Satanas die David porde / en die Job so plaagde / of diergelijk het gene maar ter zyden by komt: maar dit is de hoof dsake / hier moestmen op aanleggen; en sien dan / waar de Duivel op het laatste blijven sal.

Dit

Dit betoon ik in de vijf laatste kapittelen: ende schroom ook in drie eerste van die / te weten in het 32/33/en 34. hoofdstuk niet / de Reden mede tot behulp te nemen; na dat ik van te voren al hadden aangewesen / dat de Schriftuur van dese dingen swijgt: Te weten / ik betone eerst in 't 32. dat de verschijningen der bose geesten tegen de gesonde Reden strijdig / en uit Gods Woord gansch niet bewijsbaar zijn. Daarna in 't 33/ dat des Duivels Kenniſſe, het zy in natuurlike / het zy in borgerlike / het zy voornamelik in geestelike saken / onse saligheid betreffende / niet met allen is van 't gene men daar af gelooft: Op deselfde beide gronden van Schriftuur en Reden ga ik verder dan bewijsen / dat des Duivels Koningryke niet dan een verdichtsel is: en dat hy sulken grote magt en bewind als men hem gemeenlik toeschrijft / niet en heeft. En dit in het 34. kapittel.

Dit alles na mijn beste weten en begrijp / met veel en ernstig ondersoek verhandeld hebbende / so sluit ik eindelik mijn II. Boek; betoonende 't gewighte van dit onderſoek; in aansien van so groten werk als van den Duivel word gemaakt / en van 't bedrijf dat hy in dese weereld heeft. Mijn seggen is / dat sulken spraak de gronden van de Leere onser saligheid onseker maakt / en datse de Godsaligheid in vele dingen hinder doet. Het eerste toon ik in het 35/ het ander in het 36. kapittel. De Leer aangaande / so bewijs ik daar / het gene ik in het I. hoofdstuk van mijn I. Boek verseekerd hadde: te weten / dat het algemeen gevoelen van den Duivel wechneemt ons bewijs/dat Jehova God is / dat Jesus de Messias is / en de boeken der Profeten en Apostelen Gods Woord. En wat belangt de plighten der Godsaligheid: dat God door dat gevoelen word bekort / in sijnen Dienst de kinderlike vreese door de vreese voor den Duivel seer geminderd / aan d' achtinge der heilige Engelen te kort gedaan; den Heere Jesus / den Profeten en Apostelen de eere en kraght van hunne Wonder Werken seer verkleind. Dat ook daar door des menschen hoge moed word opgeblasen; of wel de troost der nederige Kristenen belemmerd en belett. Dus verre gaat het tweede Boek.

Openinge van het III. Boek.

GElijk ik dan dus verre blotelik de Geesten / en besonderlik den Duivel hebbe aangemerkt / na 't gene dat daar van door de ge-

sonde Reden kan begrepen werden; en daar die stil staat / verder uit Gods Woord te halen is: so ga ik / volgens d' eens gestelde order en gedurige onderscheidinge in 't eerste boek gemaakt / nu tot de Menschen over / die met den Geesten / en besonderlik den Duivel enige gemeinschap souden hebben / so als 't gemeen gevoelen mede brengt. Houde daar in ook deselfde order als in 't II. Boek; so dat ik eerst na alles soeke / en op het laatst dan tone / hoe veel het uitbrengt dat ik dus gevonden hebbe. Het eene word in de 18. eerste kapittelen / en 't ander in de 7. laatste voorgedragen

Ik opene voor af den reghten Staat van dit Geschil: te kennen gevende / dat hier de brage niet so seer en is of daar wel Toverye sy; het welk ik toesta: maar of daar sy alsulke Toverye / die op den grond van een verdragh der menschen met den Duivel / dingen kan doen seggen en te wege brengen / die de Natuur te boven gaan. Dit verklare ik in het 1. hoofdstuk.

Navolgens de gemelde onderscheidinge besoek ik 't met de Reden eerst in 't 1. en 2. hoofdstuk; aldus verdeeld in twee / dat ik eerst ga besien / of 't kan begrepen worden / dat menschen met de Geesten omgang hebben / om op of door malkanderen te werken: also dat eerst moest vast staan / somen wil geloven datter tusschen beiden een uitdrukkelijk verbond kan zijn / en alles over ende weder gaan. Het eerste word op sulken grond als ik in't 2. hoofdst. van het II. boek gelegd hebbe / hier ontkend; en 't gene daar geseid is noch wat nader uit geleid / en tegen Glanvill enen Engelsman verdedigd in het tweede hoofdstuk. Daar't derde dan op bouwt / om dat Verbond der toverhandelaars met den Duivel als ongerijmd en ongeloofelijk te verwerpen: waar in deselve Glanvill op verscheidene uitvlughten beantwoord word / en uit sijne eigene redenen genoegsaam overtuigd.

Voortgaande tot de Schrift / als hoger School / besta ik die van voor tot achter door te sien / gelijk ik doe van 't 4. tot het 17. hoofdst. om daar ten aldernaawsten op te soeken / wat ons deselve van dit werk met al het gene daar aan vast is / met woorden of exempelen te kennen geeft: van daar af dan het werk opmakende / so alsmen volgende de Schrift daar van geloven moet.

Het Onderscheid heeft tot inleidinge een opstel van de Namen / die daar in aan alsulke menschen of derselver konsten ende handelingen wor-

woorden toegeschreven: en de verscheidenheid van de vertalinge derselven so by onse Oversetters onder sich / als ook van anderen / daar met deselve vergeleken.

Dat so voor eerst maar in 't gemein: daar na word dan besonderlikker onderscht / eerst / of de Schrift van sulke menschen / konsten / handelingen spreekt / alsmen gemeenlik daar voor houd / in't 5--12 hoofdstuk. So niet / wat het voor luiden waren / en watter eigentlik de Schrift van seit in 't 13--17. hoofdstuk.

Het eerste handel ik gelijkerwijse uit de Schrift als uit de Reden; in voegen dat ik trapswijse voortga: eerst ondersoekende / of dese luiden daar sy ons van spreekt / besonder omgang met den Duivel hadden / door wiens behulp en kraght sy wicchelden en toverden; en dan / het gene meer is / of daar ook sy een Verbond. De plaatsen der Schrifture die ik nopende dat eerste ondersoeke zijn dryederhande. Sommige / die ons Historien vertonen / waar in sodanige personen met derselver toverhandelingen zijn vermeld / in't 5/6/7. hoofdstuk: te weten al de toverpen van Egypten in het vijfde; van Bileam / de Filistijnsche priesters en de toveres tot Endor / in het seste; en noch verscheiden andere / daar afgodsdienstige koningen in Israël sich aan besondigden; degene die aan't hof te Babel waren; van Simon en Elymas / beide toveraars genaamd; de Dienstmaagd tot Filippi met haren waarseggenden Geest / en van de seven Broeders die Besweerders waren. En dit also te samen in het sevende kapittel. Het ondersoek der namen / woorden / daden en omstandigheden / door vergelijkinge der Oversettingen in verscheiden talen / en ook van verscheidene vertaalders met de Nederduitsche; alsmede der verklaringen die d' een en d' ander geven / met den text: dit alles brengt uit alle die verhaalde plaatsen meer niet in / dan dat het een quaad slagh van volk geweest sy / of in leer of ook in leven; maar niets in 't allerminste dat daar na gelijkt / dat sy besondere gemeenschap met den Duivel hadden.

De twede ordening van plaatsen der Schrifture is van uitgedrukte Wetten / by de welken al dat slagh van volk veroordeeld en hun doen verboden was; die ik in't 8. en 9. hoofdstuk onderzoeke. Doch vinde anders geene reden / dan d' Afgoderye en 't Bedrogh dat in hun doen bestond / het een so wel als 't ander zijnde onbetamelijk voor Gods besonder volk.

De

De derde Ordening bestaat in allerhande redenen en spreuken/ hier ende daar verspreid/ op dese saken/ 't zy personen ofte handelingen slaande; waarin ik soeke of daar ook iets onder ligge/ daarmen 't gunt voorschreven is uit merken komme: maar 't ganssche tiende hoofdstuk hebbende daar aan besteed/ binde anders niet dan 't gene ik in de vorigen gevonden hadde.

Gelijk ik nu in 't derde hoofdstuk van besondere gemeenschap met den Duivel tot een uitgedrukt Verbond/ so veel de Reden daar van kennis geeft/ ben voortgegaan: so doe ik hier ook met de Schrift. Want in de twee naastvolgende kapittelen ga ik deselve voor en voor; en sta op al die plaatsen still/ daar ik maar 't allerminste woord verneeme van een Verbond/ dat niet met God/ of tegen God/ of met de sonde/ of ten quade zy. Doch binde niets dat een Verbond meld met den Duivel/ of dat ook daar na gelijkt. Dit word in t' elfde hoofdstuk afgemaakt. Het twaalfde vat den draad der H. Schriften by het end; en gaat daar mede Gods Verbond van Abraham tot Christus voor/ besiende of daar by den wegh wel plaats is voor den Duivel/ om sulx een bloedverbond daar nevens op te righten. En so bevinde en betoon ik dan/ dat het gevoelen van sulk een Verbond der menschen met den Duivel/ voor kraght van welken alle toverplegingen geschieden souden/ noch met den inhoud van de Leere/ noch met de bestieringe van Gods Verbond/ so voor als onder de Wett/ en minst noch onder 't Euangelium op geenerhande wijse kan bestaan.

Dus verre is dan getoond/ dat het gemeen gevoelen van de Tovery en 't gene daar aan kleeft geheel en al is buiten/ en wat meer is/ tegen de Schrifture: nu staat ons voorder te besien/ wat dan dat gene zy/ dat ons de Schrift van sulke luiden seit; en wat sy van hun doen getuigt. Dit wijs ik aan in 5. kapittelen/ en dat op tweederhande wijse: eerst dat se lebendig met hunne verven worden afgeschilderd/ waarmede hen de Schrift voorgaans ten toone stelt/ in 't 13. en 14. hoofdstuk; en dan/ wat oversulx nabolgens die beschrijvinge daar van te houden zy.

Doch 't eerste doe ik noch den Leser met dat onderscheid bemerken/ dat ik eerst de Personen wederom ten voorschijn brenge; om te betonen wat van sulke luiden te verwachten was/ wat oogmerk datse hadden/ waar toe sy by de groten en 't gemeene volk gebraagd zijn

en

en te werk gesteld; daarna in 't veertiende, hen also hunne handelingen en kunsten afsie / waar mede sy te werke gingen; daarby vertonende de redenen / die 't volk / en sonderling de koningen / self ook in Israël / bewogen / om sich aan dese menschen te verhangen.

Het ander gaat nu op het oordeel aan / wat eigentlik nu na de Schrift van al dat volk te houden zy. Dat toon ik in drie volgende kapittelen; en eerst in het vijftiende, dat hun doen van geen vermogen was / dat sy niet wisten 't gene zy voorseiden / of als een sonderling geheimnis openbaarden; en datse waarlik niets met allen deden van 't gene sy sich onderwonden of vermaten / maar alleenlik wisten sulken schijn te maken / en dat daar in alle hunne kunst bestond. Doch aangesien dat de Schrifture schijnt op ettelike plaatsen so te spreken / dat sy in de Besweeringen der Toveraars ook self geen kleine kraght en stelt: so ondersoek ik in 't sestiende hoofdstuk / wat daar mede eigentlik te kennen word gegeven; en sluite / dat de Schrift het gene sy daar schijnt te seggen niet en seit.

Dit alles dus verhandeld moet my eindelik verplighten om te seggen / (gelijk ik in het seventiende hoofdstuk doe) waar in dat eigentlik het quaad besta / waarom die menschē met derselver kunsten / en wel met namen die van Israël dewelke sich met hen verscheelden / op sulken quaden woord staan in den Bybel / en tsedert ook noch by het eerste Kristendom verhaat geweest zijn / en gestraft: en wat de reden van de wetten was / waar by deselve onder 't Oud en Niewe Testament verboden zijn.

Nu is tot hier toe maar gesproken van de genen die gemeenschap souden hebben met den Duivel / ende met hem eens zijn: daar doe ik noch een hoofdstuk by ('t welk het achtiende is) van sulke diemen acht dat hem meest tegen hebben / en na den geest met hem in swaren strijd / of aan den lyve jammerlik gequeld / dat is beseten zijn. Dit laatste hier maar kortelik; also daar van in 't II. Boek / daar 't pas gaf / in 't 26--30. hoofdstuk op het breedst gehandeld is.

Het 1. deel mijns III. Boex hier mede afgehandeld zijnde: so moet tot de hedendaagsche Toveryen overgaan / om te besluiten watmen daar van maken sal. Ik neem dit werk tweeledig op: eerst om te tonen wat ons oordeel hier behoort te zijn / sulx doende in het 18--22. hoofdstuk; en dan in de twee laatste hoe wy ons daar ontrent te dragen hebben.

Ons oordeel komt hier tweesins in te pas: aangaande dat gemeen gevoelen / dat het te verwerpen zy / in 't 19. 20. en 21. hoofdstuk; en in de twee naastvolgende / wat daar dan van te houden zy.

En wat besonderlik het eerste aanbelangt / mitsdien dat my de Formulieren over 't II. Boek zijn voorgeworpen; so toon ik in het negentiende, hoe de Formulieren / na den inhoud der verhandelde Schriften / moeten zijn verstaan / in alles wat deselve van d' aanvechtingen des Duivels / van verleidinge des Duivels / van den geestelijken strijd / van Toverye / Waarseggingen / en Beleesingen vermelden; en dat derselver weigevoegde stijl dat ook so mede brengt. Dat meer is / ik betone verder in het twintigste, dat dese doling van 't gemeen / omtrent voorschreven werken van den Duivel en sijn volk / met onse Formulieren strijdig is; en dat geen andere dan die in mijn gevoelen staan / bequaam zijn / ondertekening die alle Leeraars der Gereformeerde Kerken voor 't aanvaerden hunder diensten doen / in desen deele goed te maken. En dit so veel als maar de leere en de waarheid hier betreft: in 't een en twintigste betoon ik van gelijken / datter de Godsaligheid des leevens merkelik door ingebroken / en opening tot veel godloosheid / onregtveerdigheid / onvrede / wraakzucht / en onschuldig bloedvergieten en onkristelike menschenmoord gegeven word.

Uit sulx als nu gemeld is ga ik over om 't besluit te maken / wat Spokery of Tovery kan zijn of niet: En van het eerste in het twee en twintigste, van 't ander in het drie en twintigste kapittel. Ik toone wat van Spook / van Voorspook en Voorspellinge te houden zy; hoe verre mogelijk of niet / en aan wat oorsaak toe te schrijven: de welke volgens mijn betoog aldaar meest al natuurlijk / en ook boven de Natuur kan zijn: doch daarom van den Duivel niet. Het self de geef ik op deself de wijse van de Tovery en Wichchelinge te verstaan.

In de twee laatste hoofdstukken verklaar ik dan / in 't een / wat van die lieden zy te houden / die sulke Spokery en Tovery geloven / en echter met sodanige gemeinschap hebben: en in het ander / hoe wy ons in alles dien aangaande na behoren dragen moeten; met veel eerbiedinge en godvruchtigheid tot God / met liefde en bescheidenheid tot onsen Naasten / en voor ons self tot oefeninge van Godsaligheid. Dit van het III. Boek.

Ope-

Openinge van het IV. Boek.

MEn hadde reden om te denken / dat nu de saak hier mede soude zijn genoegh gedaan: maar d' Onderbindinge / de meesteresse aller dingen / op ene menighte exempelen berustende / schijnt ons hier in den wegh te zijn; alsomen sich daar op beroept / en dat met sulken kraght / dat d' ooren doof staan voor de redenen tot hier toe bygebraght. Uit dese oorsaak voeg ik by de drie voorgaande boeken noch het vierde / om dese Onderbindinge ten gronde toe te ondersoekē: op datmen niet en segge / dat ik met mijne niewe leer de ganschе weereld tegenspreke / die vol zy van klaarblijkelike proeven sulker werkingen des Duivels / als ik ontkenne dat er zijn. Ik onderscheide die in eigene onderbindinge / en die ons woord van anderē gemeld. Self gaat voor al: maar om niet mis te gaan / so toon ik eerst / hoe verre dat een mensch op eigen onderbindinge betrouwen / en dan hoe verre dat hy anderen daar in geloven magh. De elf voorste kapittelen behoren tot het eerste / de 21. volgende tot het tweede deel / en de twee laatsten tot besluit.

Nu is een ieder deel in desen wederom op eenerleye wijs in tweën onderscheiden: alsо ik beiderzijds het onderricht / dat ik daar nodig achte om wel toe te sien / dat niemant lichtelik bedrogen werde / met veel exempelen bekleede. Het Onderricht van 't eerste deel is van 't begin af tot aan 't vijf de hoofdstuk; d' exempelen van daar af tot in 't elfde. Doch heb ik 't een van 't ander so niet konnen scheiden / of hebbe 't Onderricht self met exempelen doormengd; en ook d' Exempelen met enig onderricht / daar 't nodig / of ten minsten dienstig scheen.

Ik gebe dan tot Onderricht in 't eerste Deel te kennen / dat weinige van ons bequaam zijn / om behoorlijk oordeel van die dingen op te maken; of ook wel dat ons de gelegentheid ontbreekt / om alles wat tot volle kennisse vereischt word te verneemen. Het eerste stelle ik in 't voorvoordeel / daar wy mede ingenomen zijn / als ook de vreese en den schrik / die ons op sulk een voorval overvalt; in 't eerste hoofdstuk: alsmede in gebrek van kennis / wat de kraghten der Natuur vermogen; 't zy om iets te werken / in het twede, 't zy om iets alleenlik te doen schijnen dat so niet en is / in 't derde hoofdstuk; het zy ook om 't bedrogh te merken van de menschen / en de

kraght der konst en oefeninge / die ons alsulke dingen die sy maar natuurlik doen / voor tovery doen aansien en geloven. Hier van geef ik verscheiden proeven in het vierde hoofdstuk : en dan belangende het ander lid / te weten de Gelegentheid dikmaals ontbreekende / om achter het geheim der konst of der Natuur te komen / in het vijfde.

D' Exempelen beginne ik in het selfde vijf de hoofdstuk van de Spokery ; in 't sesde spreek ik van Besetenen en van Betoverden / die my bejegend zijn. Ik voordeel daar uit van dien seer vermaarden Papegaay / dienmen geloofde dat betoverd was ; dat voorval met ene andere onderbindinge my self bekend daar mede vergelijkende / in 't sevende kapittel. Ik ga van die betoverdheid des Lichaams tot de Ziel : en meld in 't achtste hoofdstuk eigene onderbindinge aan meer dan een persoon / en op verscheide plaatsen / en voornamelik tot Franeker. In 't negende vertoon ik een aanmerkens waardige historie / ter self de stede voorgeballen / en die my aller meest geoefend heeft. Daar by acht ik dan alder naaste passen het bedrogh van Tovery / onlangs te Kampē klaar ontdekt / en my na mondeling beright ook in geschrifte toegesonden / van seer verstandige personen / die self den ganschen handel wel doorkeken hadden. Dat schrift heb ik van woord tot woord in 't tiende hoofdstuk ingevoegd. En zijnde ondertusschen aan den dagh gekomen 't ontdekt bedrogh van die vermaarde Toverplegingen / by d' Urselynen tot Loduu in Vrankrijk aangesteld / die den onschuldigen Garnier sijn leven in het vuur verliesen deden : so geef ik die historie de naaste plaats die sy in 't elfde hoofdstuk vind.

Het Onderright van 't II. deel nu licht geballen uit het eerste : geef ik geheel in 't twaalfde hoofdstuk / sonder meer : en ga daar mede / volgens alle regelen in beiden voorgesteld / en die ik achte dat ene algemeene toestemminge verdienen ; om geen berighten of verseker ingen sonder wettig onderzoek voor waarheid aan te nemen / de proeve self in 't werk stellen / op alle sulke voorballen en exempelen / als men voor onweerspreklijk heeft opgegeven.

Hier in maak ik dit onderscheid / dat ik / om in mijn eigen werk geen duisterheid te laten / eerst alle die exempelen / in 't I. Boek so hier en daar van my gemeld / tot opening van saken die ik daar verklare / in 4 hoofdstukken voorgaan late : eerst die de oude Heidenen betressen / gemeld in 't 3. hoofdstuk van mijn eerste boek / alhier in 't dertiende kapittel ; daarna die van de hedendaagsche Heidenen in 't 6. 8. 9. en

8. 9. en 10. hoofdstuk aldaar aangetrokken / in het veertiende; dan die der Joden en Mahometanen / daar in 't 13. en 14. hoofdstuk van verhaald is / in 't vijftiende; en eindelik die van het Pausdom in 't 19. 20. en 21. gemeld / alhier in 't sestiende kapittel van mp wederleid.

Daar ga ik dan met mijn Boek de weereld door / en handel in 16. kapittelen 17---32. anders niet dan alderhande exempelen / die meest beroemd / en de kraghtigste geacht zijn / om het gemeen gevoelen te bewysen: eerst in 't gemein / van Spokery en Tovery / die door gewoon en ordinaris word geacht; gelijk de witte Wyven daarmen in ons land van spreekt / de witte Vrouwe in Bohemen / en meer diergelijke dingen / in 't seventiende hoofdstuk onder een. 't Achtiende spreekt van sulke diemen seit dat schoot en steek vry zijn.

Daarna begeef ik mp / om veel besondere vertellingen te ondersoeken: en eerst van sulke / diemmen geenen seekeren naam kan geven / of 't Spokery / of Tovery en ook Besetenheid te noemen zy; in 't 19. en 20. daarna van Spokery in 't 21. en 22. en voorts van Tovery in 't 23. en 24. kapittel.

Der eerste soort verhandel ik maar drie exempelen: het eerste van der kinderer uitgang van Hamelen / in den jare 1284. Het ander van den Duivel Zacharias / verhaald by Regenvolscius in sijn Historie der Slavoensche kerken; die ik ten spiegel van meer andere verdichtselen ten toon stellen in het negentiende hoofdstuk; daarna het gene voor 12. jaren is gebeurd tot Bolsward / en waar over dies tijd veel te seggen is geweest / in 't twintigste.

Voortgaande tot sodanige die tot de Spokery of Tovery besonderlik behooren / sose waar zijn; belangende die van de eerste soort / so doe ik voorgaan den beroemden Duivel van Mascon; en dien ontmaskerd hebbende / so handel ik gelijkerwyse met den geest van Tedworth / diemmen onlangs wederom ten voorschijn heeft gebracht / om mp verbaard te maken. Doch met hoe weinig vrught / dat sal de Leser uit het een en twintigste kapittel sien. Het twee en twintigste voegt daar nu by het breed beschreven Spook / eerst over jaar verschenen tot St. Anneberg: daar nu so eben wel te pas is bygekomen / het gene nu in den jongstleden Somer by Losanna is gebeurd / uit enen brief geschreven met de hand des Predikants dien dat weerbaren is. Dus veel dan Spooks genoegh.

Doch eer ik tot de Toverpen overga / maak ik mijn werk in 't drie en twintigste kapittel van 't bewijs dat uit de eigene bekentenis der genen die om tovery gevangen sitten genomen word; en toone / datter geen so weinig te geloven is als dat. Waarmede dan ook 't onderzoek der Toverreghters in 't geheel word ondersocht / de nietigheid en onreghtveerdigheid daar af getoond.

Daar na dan komende tot de voornaamste proeven die van overlang en onlang / en van verren of nabij / belangende de Tovery zijn opgegeven: begin ik dicht by huys / en van de kinderen in 't Weeshuis / eerst tot Amsterdam / in den paapschen tijd / ontrent den jare 1570. nu een eewe later 1670. binnen Hoorn: waarby ik voege dat van Antoinette Bourignon / van haar vermeld / dat onder haar gesight tot Rijssel in het Gasthuis zy gebeurd van diemen seide dat betoverd waren; en toon in 't vier en twintigste, hoe veel van al dat werk te houden zy. In 't vijf en twintigste spreek ik van dat beroemde wijf tot Abbekerk; 't welk seide dat se dziemaal wonderbaarlik was bevrught geweest / en voor een Toveres wierd uitgekreten / nu onlangs in den jare 1658. en 1659.

Ik kome van sodanige die daar voor slechts gehouden zijn geweest / tot sulke die by vonnis van de Reghters voor sodanig zijn geoordeeld en gestraft. Voorbygaande die by Schott en anderen reeds aangetogen of verhandelt zijn: so breng ik meest al verse voor den dagh / om geenen uitvlught toe te laten / als oft ik iet verswege daar ik geenen raad toe sie. Ik neeme daar om ook / ende proef noch al by huis / van den tijd af na het begin der Reformatie / van die in dese landen noch om Toverye zijn verbrand. Dit in het ses en twintigste kapittel. Ik ga van daar na Denemarken / en onderzoek in 't seven en twintigste, de Tovery van over 80. jaren daar te Koge op Zeeland so geoordeeld; en als wat besonders en merkwaardigs lang daarna / en meer dan eens in 't Deensch gedrukt / seer onlangs in 't Latijn / en aanstonds ook in 't Nederduitsch vertaald. Daar voeg ik noch iet by van noch ene andere nu in dit jaar gestraft. Dan voorts in Sweden komende / verneem ik in het 28. wat van al die vermaarde Toverpen is / daar't koninglike Protokoll van spreekt / en in de jaren 1669. en 1670. eerst aan den gang geraakt / in 1674. noch eens opgehorstē. Waar dan noch by komt seker vonnis my ter hand gestelt van iemant die d' uitvoeringe daaraf gesien heeft / tot Golnaw in Pomeren / des selfden jaars.

Hier

Hier achter voeg ik noch d' Ontdekte Tovery in 't west van Engelland / van my ontdekt / en voor af uitgegeven / daar 't negen- en twintigste hoofdstuk in bestaat: en 't dertigste behelst geregh-telike informatien van tweederley betovering tot Harlingen / benefens een Brief daar over mede noch van andere betoveringe melden-de / uit Leewarden aan my gesonden / gevallen in de jaren 1667. en 1668. en daar ontrent.

Geringer saken hier noch achter aan te voegen / moght iemant overtollig schijnen; na dat de swaarsten al sijn opgelost. Maar om d' eenvowdige gemeente te voldoen / knoop ik hier noch een hoofdstuk aan / (het een en dertigste te weten) dat seker kind in Friesland / vast gehouden voor betoverd / ten voorschijn brengt; door wisseling van brieven tusschen my en d' ouders ofte vrienden: op dat al 't ander van gelijken slagh (hoedanig 't meerendeel is dat by den gemeenen man voor tovery gehouden word) aan dese toets te proeven sy.

Maar sould ik meer exempelen / die tot bewijs van 's Duivels wer-ken worden bygebraght / gaan onderseke; ik soude nimmer einde vin-den. Doch achte de verhandelde genoegh te zijn: also die boven andere bekend onlangs geleden en nahy / of immers een van beiden zijn-de / gewisser onderzocht; en op de plaats en by de lebenden be-vraagd / tot dies te klaarder overtuiginge des Lesers dienen moeten. Derhalven scheid ik eindelijk van 't werk / en sluite met een t samen stell van al 't bewijs tot een / dat ik in alle de vier Boeken ergens t' sijnder plaatse heb aangewesen: 't welk so veel uitbrengt / als / dat daar geen reden is in de Natuur / noch bewijs in de Schrif-tuur / noch blijk uit de Bevindinge; om aan de bose Geesten toe te schrijven de werkingen / die doorgaans van den Duivel / of al-sulke menschen die met hem in bondgenootschap souden staan / geacht zijn voort te komen. Hier mede werd het twee en der-tigste kapittel doorgebraght. En dit so veel de leere en 't gemeen gevoelen aanbelangt: waar uit ik verder tone / hoe qualik dat-men doet: die by gelovigheid noch meer te voeden / in de plaats van uit te tuchtigen; en sonderling dat veel meer schuld is by de Kerkeliken en de Schoolgeleerden / dan by Overheden ende Regters; gevolgelik dan ook verplight / om op geneesin-

ge

ge van't ingekankerd quaad bedacht te zijn: in't drie en dertigste kapittel.

Doch overmits dit langsaam te verhopen staat; so maak ik ondertusschen mynen Leser en my self te nutte des Apostels lesse: Verwerp d' ongoddelike en oudwijfsche fabelen, u selven oefenende tot godzaligheid. 1. Tim. 4: 7. Die toon ik in het vier en dertigste en laatste hoofdstuk / dat my in dit geheele werk ter herten gaat / en dat door't selve na behooren ingesien / bevorderd word: my self versekerd houdende / dat die het dus of so misbruiken / tot een dekfel van de doling of van ongebondentheid; deselfde luiden zijn / van welken self Gods Woord niet ongeschonden blijft. En sulx betoon ik onder anderen met so veel brughts / als ik bereids door Gods genade van myn werk vernomen hebbe / wanneer't noch maar ten halven was: 't welk my doet hopen en God bidden / dat het voleindigd zijnde / ik so veel rijker oogst met vreugde maaijen sal / als't veler tranen heeft gekost / terwijl het wierd gezaaid.